

PATRIARHIA ROMÂNĂ

SFÂNTUL EPIFANIE DE SALAMINA

Panarion

COLECȚIA
PĂRINȚI ȘI SCRITORI BISERICEȘTI
INIȚIATĂ ÎN ANUL 1977 DE PATRIARHUL
IUSTIN († 1986)
ȘI RELUATĂ, ÎN SERIE NOUĂ, ÎN ANUL 2007
CU BINECUVÂNTAREA PREAFERICITULUI PĂRINTE
DANIEL
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

COMISIA PATRISTICĂ

Președinte: DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române;
Vicepreședinte: VARLAAM, Episcop Vicar Patriarhal;
Membri: Conf. univ. dr. Claudiu-Teodor ARIEȘAN; Prof. univ. dr. Florica BECHET; Prof. univ. dr. Ioana COSTA; Ierom. lect. univ. dr. Agapie CORBU; Prof. univ. dr. Ana-Cristina HALICHIAS; Conf. dr. Maria-Luiza OANCEA; Pr. prof. univ. dr. Vasile RĂDUCĂ; Pr. prof. univ. dr. Bogdan TĂTARU-CAZABAN; Prof. univ. dr. Tudor TEOTEOI.

PĂRINȚI ȘI SCRITORII
BISERICEȘTI

SERIE NOUĂ

24

SFÂNTUL EPIFANIE DE SALAMINA

Panarion
Împotriva tuturor ereziilor

Volumul I
Ereziile 1-53

CARTE PUBLICATĂ CU BINECUVÂNTAREA
PREAFERICITULUI PĂRINTE

DANIEL

PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Traducere din limba greacă veche, introducere și note
de Dionisie - Constantin PÎRVULOIU

BASILICA

BUCUREȘTI - 2024

CUVÂNT ÎNAINTE

„Căci trebuie să fie între voi și eresuri, ca să se învedereze între voi cei încercați” (1 Corinteni 11, 19). Afirmarea răspicată a Sfântului Apostol Pavel ne derutează. Sunt sectele, ereziile și schismele o necesitate? Să fie acesta destinul oricărei religii în general, iar al creștinismului în special? A existat o vreme când omenirea se afla în armonie și pace, când nu existau controverse, polemici, gălcevi, schisme, opinii contrare, dezbinări? Este creștinismul o altă „opinie” moral-filozofică despre Dumnezeu, adăugată celor care îl asaltau pe omul antic de acum 2000 de ani, cu oferte care mai de care mai seducătoare? Întrebările de mai sus sunt legitime, iar răspunsuri limpezi și ferme au fost oferite de multă vreme de către Sfinții Părinți ai Bisericii creștine. O sinteză a acestor răspunsuri ne este înfățișată de monumentală operă *Panarion (Împotriva tuturor ereziilor)* a Sfântului Epifanie de Salamina, cel mai important și cuprinzător tratat patristic de expunere și combatere a ereziilor, mai exact 80 de erezii cu care s-a confruntat creștinismul în primele patru secole. În acest prim volum, prezentăm cititorilor români primele 53 de erezii, care au pus la grea încercare Biserica veche, care însă a triumfat asupra lor.

După cum ne atrage atenția marele ereziolog, intenția operei de față este terapeutică, subtitlul ei fiind „Cufărul cu leacuri împotriva mușcăturii scorpionilor eretici”. Clericii și credincioșii de ieri și de azi au avut și au astfel la îndemână un compendiu cvasi-exhaustiv al tuturor învățăturilor și practicilor care s-au îndepărtat de adevărul apostolic, de care trebuie să se ferească spre a nu-și pierde mântuirea. Sfântul Epifanie, ca un bun păstor de suflete, își dă seama că o astfel de scriere îi poate sminti pe cei mai simpli, însă „cufărul” de față, în care se găsește destul venin eretic, are tocmai efectul unui antidot. Cunoașterea rătăcirilor de tot felul (numite metaforic „venin” de scorpion) are rolul de a preveni contactarea molimelor eretice, evitând astfel vătămarea definitivă a sufletului. Calea către mântuire este presărată cu

multe primejdii, iar arhiereul sau preotul este dator să îi călăuzească pe credincioși, semnalându-le din timp prezența acestor fiare cumplite (scorpioni, năpârci, rechini, vipere, dragoni etc., cum sunt numiți ereticii în tratatul de față), precum și mijloacele prin care se poate neutraliza otrava doctrinei lor diabolice: „Am de gând să vă arăt limpede care sunt numele ereziilor și să vă dezvălui faptele lor cele nelegiuite, aidoma unor otrăvuri nimitoare, dar, în același timp, vă voi arăta și leacurile și antidoturile, pentru a-i tămădui pe aceia care au primit deja [aceste otrăvuri], dar și pentru a-i ajuta dinainte pe aceia care vor pătimi aceleași lucruri în viitor” (*Panarion*, prolog, 1, 1).

Originea acestor învățături pierzătoare de suflet se află, firește, în lucrarea vrăjmașului neamului omenesc, diavolul, cel ce dorește ca făptura lui Dumnezeu să se despartă de Creatorul ei și să își aleagă o cale, proprie, individuală, egoistă. Omul este înzestrat cu liber arbitru, iar erezia este posibilă tocmai prin exercitarea libertății umane, chiar dacă într-un sens rău. De altfel, acesta este și înțelesul etimologic al „ereziei” – „alegere liberă”. Inițial, grecescul *haíresis* era un termen neutru, însemnând „alegere liberă, opinie, teorie, școală filozofică, partid, facțiune, grup”. Termenul este folosit și în Noul Testament, pentru a desemna facțiunile fariseilor și saducheilor, dar și pe cea a nazarinenilor, sau a „creștinilor”, așa cum îi vor numi autoritățile romane pe adepții lui Hristos. Treptat însă, înțelesul „ereziei” va deveni peiorativ, desemnând orice grupare heterodoxă, care se împotrivesc adevărului revelat, apostolic, învățând „basmе băbești” și „învățături croite după poftele omenești”, cum le va numi Sfântul Apostol Pavel.

Erezia este, în esență, o repetare a păcatului „originar” al îngerilor care s-au răzvrătit împotriva lui Dumnezeu, alegându-și o cale proprie, o concepție despre lume și univers greșită, autonomă, centrată egoist pe propria persoană, separată de Creator și de celelalte făpturi. Sensul dat de Sfântul Epifanie termenului de „erezie” este, după cum vom vedea, foarte generos. Erezia este orice opinie, teorie, credință, școală filozofică etc., care îi dezbină pe oameni, făcându-i să polemizeze, să se urască și chiar să seucidă unul pe altul în numele acelor idei. De aceea, găsim în acest tratat școli filozofice ca epicureismul și platonismul, precum și mișcarea fariseilor ori cea a saducheilor. Astfel de afirmații pot părea stranii, dar Sfântul Epifanie face doar o sinteză a grandioasei

perspective biblico-patristice privind istoria și destinul omului. El nu condamnă în niciun fel cultura și civilizația omenească, ci doar îi arată viciile și tarele care au marcat-o și au afectat-o încă de la început, mai ales orgoliul luciferic, dorința pătimasă de autoafirmare egoistă sau încăpățânarea de a fi diferit cu orice preț. Oamenii de la început erau în deplină comuniune unii cu alții și cu Dumnezeu. Absența opiniilor divergente nu însemna lipsa libertății de gândire sau conformism irațional. Dimpotrivă, mintea omului avea o cunoaștere directă, intuitivă, limpede, percepând nemijlocit sensul autentic al lucrurilor. Oamenii aveau acces cu toții, prin cugetul lor curat, la înțelesurile ultime ale lumii și nu putea să se iște nicio controversă și nicio dezbinare: „Dar pe pământ nu se afla nicio altfel de părere, nicio erezie, ci se vorbea numai despre «oameni», de «o singură gură și o singură limbă». Erau doar evlavie și lipsă de evlavie, legea firii și legea voinței firești a fiecăruia, fără să fi fost învățată de la cineva sau din cărți. Nu exista nici iudaism, nici elenism, nici vreo altă religie de niciun fel, ci doar acea credință care se găsește acum în Biserica universală, prin harul lui Dumnezeu cel Sfânt. Această credință exista de la început și urma să fie dezvăluită din nou mai târziu” (*Panarion*, 2, 3).

Biserica lui Hristos este „stâlpul și temelie adevărului” (*1 Timotei* 3, 15), iar prin harul împărtășit în ea, omul poate ajunge la starea originală, atunci când toți erau „una” prin Duhul Sfânt. De aceea, Sfântul Epifanie, urmând altor Părinți din primele secole, afirmă că Biserica creștină nu este o altă religie printre religiile lumii, o altă învățătură morală, o altă filozofie, o altă tentativă omenească de a atinge transcendentul, ci, dimpotrivă, starea firească a omului (căreia i se adaugă însă belșug de „har peste har” – *Ioan* 1, 16), aflat în pace și comuniune cu întreaga fire și cu Creatorul acesteia. Din acest nou paradis însă, vrăjmașul cel neîmpăcat al neamului omenesc, diavolul, inspiratorul tuturor dezbinărilor din lume, se străduiește să-l scoată pe omul care uită că „adevărul se păstrează în iubire” (*Efesenii* 4, 15).

Necesitatea unui astfel de tratat este evidentă oricând, dar mai ales în ziua de astăzi. Vremurile pe care le trăim sunt marcate de globalism, de sincretism, de avalanșa unor (aparent) noi mișcări religioase, precum și de prozelitismul agresiv al unor curente creștine mai mult sau mai puțin heterodoxe. Studiind cu

atenție noile și vechile erezii, vom descoperi că nimic nou nu este sub soare, nici în privința erorii și nici în cea a rătăcirii; mai mult, vechile erezii și controverse creștine renasc sub alte și alte măști în modernitate, mai ales gnosticismul. Tratatul *Panarion* este, prin urmare, un vademecum absolut necesar creștinului ortodox de azi pentru a discerne adevărul de minciună, profeția autentică de cea înșelătoare, ortodoxia de erezie, lumina de întuneric, calea cea dreaptă de calea rătăcirii.

Editura *Basilica*

INTRODUCERE

Viața unui Păstor de suflete plin de râvnă pentru unitatea Bisericii

Atunci când rostim expresia „Părinte al Bisericii”, în fața ochilor ni se înfățișează figura venerabilă a unui ierarh cu viață sfântă, foarte cultivat, atât în cultura creștină (în special, biblică), cât și în cea profană, și înzestrat cu un talent scriitoricesc remarcabil. Cu toate acestea, în sinaxarele creștine întâlnim și mulți Sfinți Părinți care au primit o formație exclusiv creștină, cunoscând destul de puțin sau deloc cultura profană, în speță cea clasică, greco-romană. Motivul precarității acestei educații profane (dublată, uneori, de o adevărată repulsie față de cultură, dacă nu de opoziție fățișă) era, de regulă, intrarea lor din adolescență în rândurile monahismului. Adeseori, educația dobândită de ei în acest mediu (mai ales în monahismul sirian și egiptean) se împotriva în mod deschis „cunoașterii celei din afară”¹. Nu înseamnă că monahismul nu a creat însemnate opere de cultură (chiar acele curente monastice care criticau acerb cultura profană au creat opere literare și de artă remarcabile), ci era mai mult o delimitare retorică și dorința de creare a unei noi culturi și identități creștine².

¹ Cu toate acestea, și monahismul sirian și cel egiptean au avut sfinți monahi foarte învățați.

² Cauzele acestei așa-zise „uri” sunt mai multe. În ambientul monastic – unde se propovăduia lepădarea de lume și de toate ale ei – era firească până la un punct o detașare față de cultura și civilizația contemporane, atinse, în fiecare epocă, de morbul păcatului și al corupției. Literatura clasică (temelia educației școlare din epoca patristică) era inevitabil marcată de politeism și idolatrie. În epocă se discuta crearea unei literaturi și educații exclusiv creștine (vezi transpunerea în hexametri a Bibliei de către Apolinarie de Laodiceea). Cultura greco-latină (în special, filozofia) era considerată una dintre principalele cauze ale ereziilor (erezia – tentativă de a reduce teologia creștină la o anumită școală filozofică, precum afirma Tertulian, care îi și numea pe filozofi „patriarhii ereticilor”).

Raportul dintre cultură și credință a fost lămurit de multă vreme de teologia creștină. Biserica nu a respins niciodată cultura profană, precum nu a respins nicio creație binecuvântată și de folos a omului, ci doar a osândit folosirea ei în scopuri sau moduri păcătoase. În plus, cultura umană (după cum afirmă limpede Sfântul Apostol Pavel la *1 Corinteni*)³ nu îl poate duce pe om la mântuire, aceasta fiind o lucrare a lui Dumnezeu. Dacă ar fi fost capabilă de acest lucru, atunci Întruparea ar fi fost inutilă. Fericitul Augustin însuși credea, în tinerețe, că oamenii mai culți și mai învățați pot atinge un nivel mai profund al cunoașterii lui Dumnezeu. Însă, spre bătrânețe, va reveni și va respinge această afirmație, deoarece există atât sfinți analfabeți, cât și genii erudite și diabolice⁴.

Astfel de Sfinți Părinți poate că nu au un loc foarte pregnant în manualele de Patrologie și în istoria literaturii creștine, însă în istoria Bisericii au jucat adeseori un rol de prim ordin. Sfântul Epifanie de Salamina aparține acestei categorii, notând însă faptul că operele sale au jucat un rol însemnat și în istoria dogmei și a literaturii creștine⁵.

Nu trebuie să credem că Sfântul Epifanie era o persoană lipsită de pregătire intelectuală. S-a născut cândva între anii 310 și 320 la Eleutheropolis⁶, în Palestina meridională⁷, și a învățat de mic

³ Origen (la începutul operei *Împotriva lui Celsus*) va desluși aceste afirmații, explicând că succesul propovăduirii creștine se datorează harului, nicidecum meșteșugului oratoric și persuasiv. Dacă apostolii și primii misionari creștini ar fi fost persoane foarte învățate, oamenii ar fi putut lesne afirma că izbânda propovăduirii creștine s-ar fi datorat artei vorbirii și argumentației omenești.

⁴ Cf. *Retractări*, 3.

⁵ Evaluările din istoriile literare și patrologii ale Sfântului Epifanie sunt ușor tendențioase și tributare încetățenirii, în patristica occidentală, a unei paradigme umanist-culturale a Părintelui bisericesc: blindat în cultura greco-romană, stilist desăvârșit, cu larg orizont cultural etc. Părinții Bisericii care nu corespund acestui „pat al lui Procust” sunt exilați în zonele mai obscure ale manualelor de Patrologie.

⁶ Cf. SOZOMEN, *Istoria bisericească*, VI, 32.

⁷ Ni s-a păstrat și o biografie a sa (cf. PG 41, 23-73: *Vita Sancti Epiphani Constantiae in Cypro Episcopi. Excerpta ex voce Joannis unius ex ejus discipulis*, și, în continuare, 74-116: *Polybii Episcopi Rhinocorurorum Reliqua Vitae S. Epiphani Constantiensis episcopi*), însă are o valoare istorică scăzută, fiind alcătuită mult mai târziu. Principalele surse credibile pentru viața sa sunt referințele amicului său, Fericitul Ieronim (*Epistolele* 57, 82, 108, 137; *Despre oamenii iluștri*, 114), *Dialogul despre viața Sfântului Ioan Hrisostom* a lui Palladius, operele Sfântului Vasile cel Mare și ale lui Teofil de Alexandria, precum și *Istoriile bisericești* ale lui Socrate și Sozomen.

greaca, siriaca, ebraica, limba coptă și puțină latină⁸. Foarte probabil că părinții lui erau evrei convertiți la creștinism, fapt ce ar explica iconoclasmul său și buna cunoaștere a ebraicii. Informația provine dintr-o viață legendară a sa⁹, potrivit căreia era fiul unor evrei, mai exact al unui agricultor și al unei țesătoare, fiind convertit la creștinism de un monah pe nume Lucian.

Șederea în mănăstirile egiptene

Va intra de tânăr în monahism. Formația și-a dobândit-o, precum am amintit, într-o mănăstire din Țara Sfântă, precum și în mănăstirile egiptene¹⁰, cunoscute pentru asceza lor severă și pentru respingerea culturii profane, văzută ca păgână sau generatoare de erezii. Nu se știe sigur dacă a mers la Alexandria pentru studiul retoricii, însă, potrivit obiceiului vremii, tinerii monahi ședeau o perioadă în mănăstirile egiptene pentru a-și aprofunda experiența spirituală¹¹. Părinte spiritual i-a fost Sfântul Ilarion (vezi FERICITUL IERONIM, *Viața Sfântului Ilarion*, 1, 5)¹². Tot Fericitul Ieronim ne spune că tânărul Epifanie a inaugurat un adevărat curent ascetic, care a atras ucenici din întreaga lume. În plus, perioada respectivă era marcată de controversa origenistă, iar mănăstirile din zonă erau deja împărțite și implicate în polemici pro- și antiorigeniste¹³. Un episod biografic din vremea șederii în Egipt, relatat în capitolul 26 din *Panarion*, este foarte relevant pentru viitoarea sa „carieră” de ereziolog. Mai multe tinere atrăgătoare, care făceau parte din erezia borborită (barbelită), au încercat să-l convertească la secta

⁸ Cf. FERICITUL IERONIM, *Împotriva lui Rufin*, 2, 22. Ieronim îl numește ΠΕΝΤΆΓΛΟΤΤΟΣ – „cunoscător a cinci limbi”.

⁹ Cf. PG 41, 23-114.

¹⁰ Cf. SOZOMEN, *Istoria bisericească*, VI, 32.

¹¹ Samuel RUBENSON, *The Letters of St. Anthony. Origenist Theology, Monastic Tradition and the Making of a Saint*, Lund University Press, Lund, 1990, p. 176.

¹² FERICITUL IERONIM, *Trei vieți de monahi. Împotriva lui Helvidius. Epistole. Trei vieți de monahi*, introducere, traducere și note de Ioana Costa și Constantin Răchită, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2012.

¹³ Cf. FERICITUL IERONIM, *Epistola 82, ad Theophilum*, 8 (PL XXII, 740): *monasterium enim sancti papae Epiphaniî nomine Vetus dictum* – „mănăstirea Sfântului Părinte Epifanie era numită «Cea veche»”. Baza educației monastice o constituiau Sfânta Scriptură și tradițiile duhovnicești ale „bătrânilor”. Din perspectivă doctrinară, monahismul egiptean era fidel Sfântului Atanasie cel Mare și Sinodului de la Niceea, susținând cu o înflăcărare tradiționalistă și riguroasă termenul ὁμοούσιος.

lor, dându-i să citească diverse tratate ezoterice. Tânărul ascet a biruit însă cu ajutorul lui Dumnezeu ispita și a semnalat faptul episcopului zonei, lucru ce a dus la exilarea adeptilor sectei, după cum el însuși ne istorisește (*Panarion*, 26, 17). Virulența cu care a criticat această mișcare, precum și afirmația sa că doar a cunoscut doctrina sectei și nu a practicat-o, alături de invocarea vârstei sale fragede, ne fac să credem că tânărul Epifanie ar fi putut fi un adept al acesteia. Sfântul Epifanie reelaborează acel episod nefast, inspirându-se din episodul biblic al lui Iosif, cel care cade victimă concupiscentei soției lui Putifar (*Facerea* 39, 7-12).

Creștinismul egiptean al veacului al IV-lea era un fenomen complex și plin de viață. Alexandria, marea metropolă cosmopolită a Antichității, adăpostea nu doar o puternică Biserică creștină, ci și puternice enclave de păgânism, mai ales în rândurile aristocrației. Efervescenta teologică și religioasă s-a tradus în explozia de curente și mișcări religioase, eretice și gnostice. Tot în Egipt se va răspândi și maniheismul, dar țara faraonilor va fi tărâmul ascetic prin excelență. Aici vor trăi mari ctitori ai monahismului creștin și ai spiritualității patericale¹⁴, precum Sfinții Antonie cel Mare, Pahomie, Amonius și Macarie. Când sosește Sfântul Epifanie în Egipt, acesta devenise, după expresia Sfântului Atanasie cel Mare, o „citadelă” a monahilor¹⁵. Sfântul va păstra o strânsă legătură cu aceste medii monahale, în care exista și o viață intelectuală și culturală foarte profundă. Astăzi este depășită prejudecata potrivit căreia monahismul era expresia unei vieți simple, lipsite de viață intelectuală și care respingea cultura. Fondatorul monahismului, Sfântul Antonie cel Mare, nu era deloc analfabet, iar mănăstirile nu erau un fenomen exclusiv rural¹⁶. Viața monastică este complexă, și nu este exclusiv simplă solitudine, fugă de lume, contemplație, ci și studiu, viața doctrinară intensă și participare la controversele doctrinale, canonice și exegetice ale timpului. E de ajuns să amintim de polemicile origeniste din acest mediu, despre marii exegeți

¹⁴ Însă aici se va dezvolta și o viață intelectuală remarcabilă. Vezi Alberto CAMPLANI, *L'Egitto cristiano. Aspetti e problemi in età tardo-antica*, Institutum Patristicum Augustinianum, Roma, 1997.

¹⁵ *Viața Sfântului Antonie*, 14, 7.

¹⁶ Vezi Ewa WIPSZYCKA, „Le monachisme égyptien et les villes”, în: *Études sur le christianisme dans L'Égypte de l'Antiquité tardive*, Institutum Patristicum Augustinianum, Roma, 1996, pp. 281-336.

și teologi călugări din veacul al IV-lea. Sfântul Epifanie însuși a cunoscut și a fost implicat în multe dintre aceste controverse, despre care ne-a lăsat o importantă producție literară. El însuși se pare că a învățat și limba coptă și a avut acces la mai multe texte gnostice redactate în această limbă, pe care le menționează și le citează în *Panarion*. În plus, aparenta lui repudiere a culturii profane este mai mult un topos literar, el însuși având o cultură destul de întinsă, chiar dacă nu foarte sistematică.

Marele Sfânt Părinte a fost implicat și în schisma meletiană. În *Panarion* îi face un portret favorabil lui Meletie al Antiohiei, căruia îi era contestată atitudinea prea tolerantă față de reprimirea în Biserică a celor ce apostaziaseră în vremea persecuției lui Dioclețian din 303. Nu este de acord însă cu meletienii, urmașii acestui episcop, care trecuseră de partea arienilor¹⁷. Se pare însă că demersul său antimelietian are și o altă cauză: opoziția acerbă a acestora față de Sfântul Atanasie cel Mare, căruia Sfântul Epifanie i-a fost un aliat fidel întreaga sa viață¹⁸.

În privința orientării doctrinare, Sfântul Epifanie a fost un niceean hotărât, după cum mărturisește într-o epistolă trimisă împăratului Teodosie, în care afirmă că a moștenit credința niceeană din familie¹⁹. Cum spuneam, a fost un apropiat și un susținător al Sfântului Atanasie cel Mare, dând mărturie despre tulburările care au cuprins Biserica Alexandriei după ce politica imperială a virat în direcția ariană. Probabil că a părăsit Egiptul înainte de anul 335, când marele teolog alexandrin pleacă în exil.

Stareț al unei mănăstiri din Țara Sfântă

Revenit în Palestina, întemeiază în apropierea Eleutheropolisului o mănăstire, probabil pe o proprietate a părinților săi, unde a fost stareț o lungă perioadă de timp. Aici a fost hirotonit preot. Și cu privire la această perioadă avem informații destul de puține, însă o constantă a activității sale este combaterea ereziilor. Fiind

¹⁷ Vezi *Panarion*, 68, 2-3.

¹⁸ Adevărata cauză a schismei meletiene a fost însă rivalitatea dintre scaunele episcopale de Antiohia și Alexandria. Vezi Annick MARTIN, *Athanase d'Alexandrie et l'Église d'Égypte au IVe siècle*. 328-373, École française de Rome, 1996, pp. 217-298.

¹⁹ Cf. John DECHOW, *Dogma and Mysticism in Early Christianity: Epiphanius of Cyprus and the Legacy of Origen*, Mercer University Press, Georgia, 1988, p. 23.

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE	5
INTRODUCERE	9

PANARION

CARTEA I

PARTEA ÎNTÂI

Scrisoarea preoților Acachie și Pavel	39
Răspunsul lui Epifanie către preoții Acachie și Pavel	42
Rezumatul primei părți.....	47
1. Barbarismul	57
2. Scițianismul	59
3. Elenismul.....	61
4. Iudaismul	63
5. Împotriva școlii stoicilor, a treia a elenismului, însă a cincea din șir	67
6. Platonicii, a patra erezie a elenilor, dar a șasea din șir	70
7. Pitagoreicii, a cincea erezie a elenismului, dar a șaptea din șir	70
8. Epicureii, a șasea erezie a elenismului, dar a opta în șir	71
9. Împotriva samaritenilor, a șaptea erezie de la elenism, dar a noua în șir	81
10. Împotriva esenienilor, prima erezie după samariteni, dar a zecea din șir	87
11. Împotriva sebueilor, a doua erezie după samariteni, dar a unsprezecea din șir.....	89

12. Împotriva gorotenilor, a treia erezie după samariteni, dar a douăsprezecea în șir	89
13. Împotriva dositeilor, a patra erezie după samariteni, dar a treisprezecea în șir	90
14. Împotriva saducheilor, prima erezie a iudaismului, dar a paisprezecea în șir	92
15. Împotriva ereziei învățătorilor Legii, a doua a iudaismului, dar a cincisprezecea din șir	93
16. Împotriva fariseilor, a treia erezie a iudaismului, însă a șaisprezecea în șir	96
17. Împotriva hemerobapțiștilor, erezia a patra a iudaismului, dar a șaptesprezecea în șir	100
18. Împotriva nazareilor, a cincea erezie a iudaismului, dar a optsprezecea în șir	101
19. Împotriva oseenilor, a șasea erezie a iudaismului, dar a nouăsprezecea din șir	104
20. Împotriva irodienilor, a șaptea erezie a iudaismului, dar a douăzecea din șir	109
Despre șederea lui Hristos printre noi, despre Întrupare, venirea Sa și adevărul Persoanei Sale, despre credința cea una și unică în Dumnezeu	112

PARTEA A II-A

Rezumatul celei de-a doua părți.....	117
21. Împotriva simonienilor, prima erezie după credința cea unică în Hristos, dar a douăzeci și una în șir	119
22. Împotriva lui Menandru, a doua erezie după Întruparea lui Hristos, dar a douăzeci și doua în șir	128
23. Împotriva lui Satornil, a treia erezie după Întruparea lui Hristos, dar a douăzeci și treia în șir	130
24. Împotriva lui Basilide, [erezia cu] numărul al patrulea, dar a douăzeci și patra din șir	137
25. Împotriva nicolaiților, [erezia] cu numărul al cincilea [după Întruparea lui Hristos], dar a douăzeci și cincea în șir	145
26. Împotriva gnosticilor sau a borboriților, numărul al șaselea, dar a douăzeci și șasea în șir	152

27. Împotriva carpocrațienilor, [erezia] a șaptea, dar a douăzeci și șaptea în șir	175
28. Împotriva cerintienilor sau merintienilor, [erezia] a opta, dar a douăzeci și opta în șir	183
29. Împotriva nazarenilor, [erezia] a noua, dar a douăzeci și noua în șir	191
30. Împotriva ebioniților, [erezia] a zecea, dar a treizecea în șir	204
31. Împotriva valentinienilor sau a gnosticilor, [erezia] a unsprezecea, dar a treizeci și una în șir.....	248
32. Împotriva secundienilor, printre care se află Epifanie și Isidor, [erezia] a douăsprezecea, dar a treizeci și doua în șir.....	305
33. Împotriva ptolemeilor, [erezia] a treisprezecea, dar a treizeci și treia în șir.....	312

PARTEA A III-A

Rezumatul celei de-a treia părți	328
34. Împotriva marcosienilor, a paisprezecea erezie, dar a treizeci și patra în șir	331
35. Împotriva colorbasilor, a cincisprezecea erezie, dar a treizeci și cincea în șir.....	358
36. Împotriva heracleoniților, a șaisprezecea erezie, dar a treizeci și șasea în șir	362
37. Împotriva ofiților, a șaptesprezecea erezie, dar a treizeci și șaptea în șir.....	367
38. Împotriva cainiților, a optsprezecea erezie, dar a treizeci și opta în șir.....	376
39. Împotriva setienilor, a nouăsprezecea erezie, dar a treizeci și noua în șir.....	384
40. Împotriva arhonticilor, a douăzecea erezie, dar a patruzecea în șir	390
41. Împotriva cerdonienilor, a douăzeci și una erezie, însă a patruzeci și una în șir.....	399
42. Împotriva marcioniților, erezia a douăzeci și doua, dar a patruzeci și doua în șir	402
43. Împotriva lucianiștilor, a douăzeci și treia erezie, dar în șir a patruzeci și treia	489

44. Împotriva apellienilor, a douăzeci și patra erezie,
dar a patruzeci și patra în șir..... 492
45. Împotriva severienilor, a douăzeci și cincea erezie, dar a
patruzeci și cincea în șir502
46. Împotriva tațianiștilor, a douăzeci și șasea erezie, dar a
patruzeci și șasea în șir.....505

CARTEA A II-A

PARTEA I

- Rezumatul părții întâi..... 512
47. Împotriva encrațiților, a douăzeci și șaptea erezie,
dar a patruzeci și șaptea în șir 514
48. Împotriva așa-numiților catafrigieni sau montaniști
ori tascodrugii, a douăzeci și opta erezie,
dar a patruzeci și opta în șir 518
49. Împotriva quintilienilor sau pepuzienilor, numiți
și priscilianii, cărora li s-au alăturat și artotiriții,
a douăzeci și noua erezie, dar a patruzeci
și noua în șir.....538
50. Împotriva quartodecimanilor, a treizecea erezie,
dar a cincizecea în șir..... 540
51. Împotriva ereziei care nu primește *Evanghelia după Ioan*
și *Apocalipsa* acestuia, a treizeci și una erezie,
dar a cincizeci și una în șir..... 544
52. Împotriva adamienilor, a treizeci și doua erezie,
dar a cincizeci și doua în șir..... 590
53. Împotriva sampseenilor, erezia a treizeci și treia,
însă a cincizeci și treia în șir593
- INDICE SCRIPTURISTIC** 597
- INDICE ONOMASTIC ȘI TOPONIMIC** 617